

КОНЦЕПЦІЯ ЕТНОГЕНЕЗУ УКРАЇНЦІВ ЛЕОНІДА ЗАЛІЗНЯКА: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Максим ОВЧАРУК

orcid.org/0009-0007-2464-1100

аспірант НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка

email: makasp032@gmail.com

Анотація. Проаналізовано науковий доробок сучасних українських учених, які дослідили становлення та розвиток концепції етногенезу українців Л. Залізняка. Виявлено, що напрацювання Л. Залізняка, який вже понад тридцять років працює над розробкою та вдосконаленням своєї етногенетичної концепції, стали об'єктом уваги дослідників і дали можливість популяризувати в Україні та за її межами ранньосередньовічну теорію походження українського народу.

Ключові слова: Україна, українці, Леонід Залізняк, етногенез українського народу, історіографія, етнологія.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна стала величезним випробуванням для Української держави та всіх її громадян. На початку XXI ст. Україна вкотре постала перед складними викликами, а саме – втрата частини своїх територій, людського й інтелектуального ресурсів та загроза суверенітету. Щоб вижити і продовжувати боротьбу та вистояти в ідеологічній війні, яка активно ведеться ворогом, Україні треба використовувати науковий потенціал провідних українських учених – археологів, етнологів, істориків, мовознавців – та довести прадавність і самобутність українців, показати окремішність їхнього етногенезу від етногенезу росіян та білорусів. Цьому сприяють дослідження етногенетичних концепцій українців, а саме етногенетичної концепції відомого українського археолога, історика та етнолога Леоніда Залізняка. Розгляд праць, присвячених аналізу етногенетичної концепції Л. Залізняка, допоможе широким колам громадськості, вчителям, викладачам середньої ланки

освіти та вишів краще зрозуміти складні питання української історії, а також використовувати набуті знання в освітньому процесі, передусім в загальноосвітніх школах, а також у вищій школі.

Огляд досліджень і публікацій. Осмислюючи наукові розвідки, у яких розпочато вивчення заявленої проблематики, зазначимо, що аналіз праць сучасних українських учених, присвячених дослідженню етногенетичної концепції Л. Залізняка, є недостатнім та потребує подальшого опрацювання. Наша робота допоможе усунути існуючі у цій царині прогалини. Тут насамперед варто відзначити монографію О. Шакурової «Основні концепції етногенезу українського народу: вітчизняна історіографія (кінець XIX – початок XXI ст.)», у якій вперше проаналізовано історіографічні дослідження, присвячені етногенетичній концепції Л. Залізняка [60].

Також можемо виокремити низку статей дослідниці Н. Брехунець, присвячених цій тематиці. А саме праці «Етнологічні та етнокультурні студії Леоніда

Залізняка: історіографічний дискурс» [1] та «Українські етнологи про дослідження проблеми україногенези Леонідом Залізником» [2].

Джерельною базою дослідження є праці українських науковців кінця ХХ – початку ХХІ ст., у яких розглядаються сутність етногенетичної концепції Л. Залізняка та його наукові напрацювання у царині етнології, археології, історії України.

Мета статті – здійснити аналіз наукового доробку українських учених, які досліджували становлення та розвиток концепції етногенезу українців Л. Залізняка.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж здійснити аналіз вивчення дослідниками концепції україногенези Л. Залізняка, стисло окреслимо етапи його становлення саме як вченого-етнолога. Загальновідомо, що Л. Залізник знаний в наукових колах як археолог, дослідник кам'яної доби. Але саме завдяки роботі за сумісництвом в Інституті українознавства КНУ імені Тараса Шевченка у 1992–2000 роках учений почав досліджувати етногенетичну проблематику і розпочав роботу над своєю етногенетичною концепцією [40, с. 350–354]. Саме він у своїх працях ввів у наукових обіг термін «україногенез». У цей же період Л. Залізник написав перші праці, присвячені етногенезу [6–19]. Далі кількість праць значно розширилась [20–44]. Як зазначає сам дослідник, «загалом у сфері україністики, переважно етногенези та націогенези українців, маю до 100 науково-популярних публікацій в різних журналах і газетах, понад 100 наукових статей і 24 одноосібні та колективні монографії» [40, с. 353]. Зазначимо, що коли Л. Залізник писав ці

рядки, ще не вийшла друком його 25-та одноосібна монографія «Етногенез українського народу», яка побачила світ у 2024 р.

Після чергового повернення до Інституту українознавства у 2023 р. Л. Залізник почав працювати над виконанням науково-дослідної теми «Етногенез українського народу у світлі сучасних наукових даних та методологічних підходів», якою керував доктор філософських наук, професор В. Ятченко, а відповідальним виконавцем був кандидат історичних наук О. Трачук. Саме як один із підсумків виконання цієї НДР була запланована вже згадувана монографія Л. Залізняка «Етногенез українського народу», в якій вчений систематизував свій понад тридцятилітній доробок у галузі україногенези.

Одним із дослідників, хто розпочав аналіз етногенетичної концепції Л. Залізняка, став О. Гончаров. У посібнику «Українська етнологія» (2007) у підрозділі «Концепції етногенезу українців» учений досліджує різні концепції українського етногенезу. Він зазначає, що найбільшої підтримки серед сучасних українських науковців набула ранньосередньовічна концепція походження українців, представники якої наголошують, що історію українського етносу як окремого варто розпочинати від середини I тис. н. е., від розпаду праслов'янської етномовної спільноти. О. Гончаров зазначає, що засновниками ранньосередньовічної концепції були М. Костомаров та М. Грушевський, який виводить перші етапи української історії з антської доби (середина I тис. н. е.), доводить безпервну лінію етногенетичного розвитку від антських племен до сучасних українців [3, с. 21].

О. Гончаров зазначає, що Л. Залізняк є продовжувачем ранньосередньовічної концепції походження українців, розвиває, уточнює деякі її положення та наголошує на провідній ролі склавинів в етногенезі українців, водночас погоджуючись, що «частина розгромлених степовиками-аварами антів злилася зі спорідненими північними сусідами – склавинами – і взяла участь в україногенезі» [3, с. 21].

Ще одним вченим, який вивчав концепцію україногенези Л. Залізняка, був С. Конча. У навчальному посібнику «Українознавство» (2008) вчений досліджує історію поглядів на український етногенез. Він зазначає, що ще на початку 90-х років ХХ ст. Л. Залізняк запропонував класифікацію теорій походження українського народу та розподілив їх за хронологічним принципом на три групи: 1) трипільсько-арійську, 2) ранньослов'янську, 3) пізньосередньовічну [47, с. 209].

С. Конча зауважує, що «саме племена склавинів VI–VII ст. потрібно вважати, за Л. Залізником, безпосередньою основою українського етносу, або ж фактично найбільш ранньою стадією його історичного буття» [47, с. 219]. Дослідник зазначає, що Л. Залізняк підтверджує свої погляди про початок україногенези саме у VI ст., посиляючись на універсальні закономірності етногенезу інших народів Європи, та підкреслює, що український етнос, як і більшість тодішніх європейських етнічних утворень, формувався після падіння Римської імперії та «Великого переселення народів», був у зоні безпосереднього впливу пізньої греко-римської цивілізації й саме тому мав бути включений у загальноєвропейський контекст [47, с. 219].

Отже, проаналізувавши напрацювання Л. Залізняка, С. Конча наголошує, що саме роботи Залізняка, побудовані на основі новітніх археологічних даних, становлять «вістря» ранньосередньовічної концепції україногенези.

Варто відзначити напрацювання знаної в Україні вченої-українознавиці О. Шакурової (у дівоцтві Лебедева), присвячені етногенетичному доробку Л. Залізняка. Так, у 2009 р. вийшла стаття «Проблема етногенезу українського народу в працях Л. Залізняка» [50, с. 75–79], безпосередньо присвячена вивченню етногенетичної концепції Л. Залізняка. Дослідниця аналізує трансформацію поглядів Л. Залізняка на класифікацію концепцій україногенези. Вона зазначає, що в середині 90-х років ХХ ст. учений виділяв чотири головні версії походження українців (трипільсько-арійську, ранньосередньовічну, киево-руську та пізньосередньовічну), а вже на початку двохтисячних років він зупиняється на трьох – трипільсько-арійській, ранньосередньовічній та пізньосередньовічній – концепціях україногенези, включивши киево-руську до пізньосередньовічних [50, с. 76].

Підсумовуючи осмислення етногенезу українського народу у працях Л. Залізняка, вчена зауважує, що у своїх дослідженнях він доводить наукову обґрунтованість ранньосередньовічної концепції походження українців, її узгодженість з універсальною схемою етногенезу великих європейських етносів та важливість утвердження цієї концепції в українській науці, освіті та суспільній свідомості [50, с. 78–79]. На думку авторки, науковець є послідовним прихильником схеми етногенезу східних слов'ян М. Грушевського, яку Л. Залізняк

принципово поновив, спираючись на сучасну джерельну базу та нові дослідження, фактично дослідник розробив власну концепцію україногенезу, наріжним каменем якої є схема М. Грушевського [50, с. 79].

Дослідження етногенетичної концепції Л. Залізняка мали продовження і в інших публікаціях авторки, а саме: «Проблема етногенезу українців в українознавчих дослідженнях кінця XIX – початку XXI століть» (2010) [48], «Проблема утворення українського етносу в українознавчих дослідженнях кінця XIX – початку XXI століть» (2010) [49], «Питання генези, розвитку та становлення ранньосередньовічної, пізньосередньовічної та трипільсько-арійської концепцій походження українського народу в дослідженнях Н. Юсової, Л. Залізняка та П. Толочка» (2010) [59], «Висвітлення історіографії етногенезу українців у працях сучасних українських науковців» (2015) [58].

Актуальність етногенетичних досліджень Л. Залізняка для сучасної української науки та суспільства О. Шакурова відзначила також і в кандидатській дисертації «Походження українського народу в історіографічному дискурсі кінця XIX – початку XXI ст.», яка була захищена у 2016 році. Зокрема, в авторефераті дисертації дослідниця підкреслює, що, на думку Л. Залізняка, культурно-історична безперервність розвитку етносу є основним показником його віку і часу зародження. Л. Залізняк вважає, що ця безперервність на українських етнічних землях прослідковується з раннього середньовіччя, а саме з кінця V ст., від дулібів, склавинів та антів до сучасних українців [61, с. 11].

О. Шакурова продовжує

досліджувати етногенетичну концепцію Л. Залізняка у монографії «Основні концепції етногенезу українського народу: вітчизняна історіографія (кінець XIX – початок XXI ст.)» (2017) [60]. У ній авторка акцентує увагу на запропонованій Л. Залізником схемі етногенетичного розвитку українців: «За Л. Залізником, українська етногенетична періодизація має такий вигляд: етногенез українців розпочався з кінця V ст.; далі – склавини і частково анти (V–VII ст.); літописні племена волинян, деревлян, полян, білих хорватів, уличів, тиверців (VIII–IX ст.); руський народ (праукраїнці) (IX–XIII ст.) й русини-українці XIV–XXI ст.» [60, с. 131–132].

Дослідженню етногенетичної проблематики у працях Л. Залізняка присвятив свою увагу також науковець Ю. Фігурний. Зокрема, у статті «Етнологічні дослідження Леоніда Залізняка в Інституті українознавства КНУ у 1993–2004 роках» (2010) дослідник наголошує, що саме Л. Залізняк стояв біля витоків нової незалежної української етнології та був одним із перших у незалежній Україні, хто почав розробляти проблему українського етногенезу, а його праці «стали міцним підґрунтям для становлення та розвитку модерної української етнології третього тисячоліття» [57, с. 315].

Ю. Фігурний продовжує аналізувати етногенетичні погляди Л. Залізняка у монографії «Особливості і закономірності зародження, формування українського етносу від найдавніших часів до середини XIV ст. на теренах України: етнічні, державотворчі і націєтворчі процеси в українознавчому вимірі» (2010). У розділі «Проблема визначення етнічної належності Київської Русі» він наголошує, що підтримує погляди Л. Залізняка про

те, що «українці є прямими нащадками княжого Києва, а держава Київська Русь є органічною частиною етнічної історії українців, хоча елементи її культури стали невід'ємними складовими росіян, білорусів і псково-новгородців» [52, с. 82].

У 2011 р. вийшла стаття Ю. Фігурного «Внесок Леоніда Залізняка в розвиток української етнології в кінці ХХ – на початку ХХІ століття (до 60-річчя з дня народження)», де він аналізує праці Л. Залізняка, присвячені етногенезу українців. Ю. Фігурний наголошує, що в основу схеми україногенези Л. Залізняка покладені універсальні принципи сучасної європейської та світової етнології. Основними серед цих універсальних принципів є: «1) народи – це етнокультурні організми, що проходять життєвий цикл від народження через дитинство, зрілість, старість до етнічної дезінтеграції та асиміляції іншими народами; 2) вік етносу визначає етнокультурна неперервність його розвитку, що встановлюється за допомогою комплексу джерел та методик різних палеоісторичних дисциплін (археологія, історичні джерела, мовознавство, етнографія, антропологія тощо); 3) зародження великих етносів середньої смути Європи відбувалося в ранньому середньовіччі; 4) племінний етап розвитку європейських етносів почався на зорі середньовіччя і закінчився у IX–X ст. виникненням їхніх перших держав – Англійської, Французької, Чеської, Сербської, Хорватської, Польської, Руської; 5) державотворчий народ імперії може породити дочірні етноси в провінціях контрольованої їм імперії» [51, с. 58].

У 2019 р. вийшла стаття Ю. Фігурного у співавторстві з О. Шакуровою, присвячена аналізу праць Л. Залізняка,

які були видані протягом 1991–2018 рр. Вчені відзначають, що у своїх дослідженнях Л. Залізняк доводить узгодженість ранньосередньовічної концепції походження українців з універсальною схемою етногенезу основних європейських етносів та схемою етногенезу східних слов'ян М. Грушевського з одним уточненням – якщо М. Грушевський вважав антів безпосередніми предками українського народу, то Л. Залізняк вважає, що це були склавини. Відповідно до поглядів Л. Залізняка українська етногенетична періодизація має такий вигляд: етногенез українців розпочинається з кінця V ст.; далі – склавини і частково анти (V–VII ст.); літописні племена волинян, деревлян, полян, білих хорватів, уличів, тиверців (VIII–IX); руський народ (праукраїнці) (X–XIV ст.); русини-українці козацької доби (XV–XVIII ст.); українці часів становлення модерної нації (XIX–XXI ст.) [55, с. 74].

Також у 2019 р. опубліковано ще одну працю «Зміна підходів до наукового дослідження генези українського народу у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття» цих авторів. Розглядаючи схему етногенезу українців Л. Залізняка, Ю. Фігурний та О. Шакурова виокремлюють погляди Л. Залізняка на час зародження українського етносу та на появу головних етновизначальних ознак етносу: «1) український народ зароджується не будь-коли, а лише тоді, коли формується його базовий етнокультурний комплекс, до якого входять мова, культура, темперамент, характер, антропологічний тип, самосвідомість та специфічні форми господарювання; 2) головною визначальною ознакою віку українського етносу є тяглість його етнокультурного розвитку, тобто наявність цілісного

комплексу етнокультурних елементів протягом достатньо тривалого часу» [54, с. 134].

У статті «Етнокультурні дослідження Л. Л. Залізняка за доби незалежності» (2021) Ю. Фігурний та О. Шакурова прослідкували трансформацію поглядів Л. Залізняка на етногенез українського народу. Якщо у 90-х роках ХХ ст. Л. Залізняк виділяє чотири головні концепції – пізньосередньовічна, киеворуська, ранньослов'янська, трипільсько-арійська, то у публікаціях двохтисячних років – тільки три: трипільсько-арійська, пізньосередньовічна та ранньосередньовічна. Вчені зазначають, що Л. Залізняк пояснює відмову від киеворуської концепції тим, що не вважає її самостійною, а тільки наступною фазою розвитку етнокультурного організму, який сформувався між Середнім Дніпром, Карпатами та Прип'яттю у V–VII ст., бо «населення Південної Русі X–XIII ст. було генетично тісно пов'язане з людністю райковецької культури VIII–X ст., яка у свою чергу є другою фазою розвитку празько-корчацької культури початку середньовіччя» [53, с. 260].

Також вчені прослідковують, що трансформації у дослідженнях Л. Залізняка зазнав і перелік універсальних принципів етногенезу етнічних утворень середньої смуги Європи (до їх числа Л. Залізняк відніс і українців). Ю. Фігурний та О. Шакурова зазначають, що цей перелік з 2000 по 2020 р. збільшився з 4 до 12 позицій, що вказує на «тривалу роботу дослідника над системою аргументації своїх етногенетичних побудов і, перш за все, наполегливі пошуки ним нових фактів та аргументів на користь ранньосередньовічної версії україногенезу» [53, с. 260].

У статті «Українські етнокультурні процеси у науковому доробку Леоніда Залізняка (до 70-річчя з дня народження)» Ю. Фігурний та О. Шакурова аналізують внесок Л. Залізняка у розвиток сучасної української етнології, зокрема у вивчення та розробку концепцій українського етногенезу та сучасних вітчизняних етнокультурних процесів [56]. Науковці наголошують, що етногенетичні дослідження Л. Залізняка вирізняються ґрунтовністю новітніх методологічних підходів, його концепція україногенезу побудована на глибокому розумінні закономірностей історичного процесу, вчений постійно працює над її вдосконаленням, повертається до поглиблення найважливіших питань україногенезу та етапів формування української нації [56, с. 220–221]. Дослідники переконані, що побудована Л. Залізником концепція походження українського народу має значне політичне значення, а її популяризація допоможе зберегти самобутність українців у сучасному етнокультурному просторі.

У книзі «Українська історіографія» (2012) Я. Калакура підкреслив значний внесок Л. Залізняка у вивчення та розробку вузлових питань історії України, зокрема проблеми українського етногенезу. Я. Калакура зазначив, що у праці «Нариси стародавньої історії України» (1994) дослідник інноваційно підійшов до висвітлення етногенетичної проблематики, показавши безперервність етнонацієтворення на українських теренах. Він також наголосив на спорідненості етногенетичних поглядів Л. Залізняка та М. Брайчевського [46, с. 438].

Дещо критично осмислив напрацювання Л. Залізняка вчений К. Івангородський у монографії «Етнічна історія

східних слов'ян у сучасній історіографії (український, білоруський і російський дискурси)» (2018). Зокрема, вчений не визнає запропоновані Л. Залізняка так звані «універсальні закони етнічного розвитку європейських народів», відповідність яким, на думку К. Івангородського, становила головну проблему радянської історіографічної концепції східних слов'ян. К. Івангородський вважає, що більшість українських дослідників замість того, аби врахувати наявні етногенетичні напрацювання, намагаються винайти «власний велосипед» етногенетичної методології та теорії україногенези. Науковець також не погоджується із твердженням Л. Залізняка, що етнічний поділ людства є головною видовою ознакою людської цивілізації, адже, на думку К. Івангородського, етнос не є біологічною популяцією, хоча «в етнології подібні погляди є популярними» [45, с. 193].

Розглядаючи висвітлення проблеми етногенези українців у працях, які можна віднести до жанру так званої «альтернативної історії», у статті «Міфологізація етнічної генези українців в жанрі фолк-гісторі» Р. Додонов звертається до досліджень Л. Залізняка і зазначає, що, на думку вченого, ранньосередньовічна концепція походження українців отримала «переконливу перемогу» [4, с. 34].

У статті «Етногенетичні рефлексії: сильні та слабкі сторони трипільської концепції походження українців» Р. Додонов аналізує причини захоплення псевдонауковими концепціями україногенези і зауважує, що, на думку Л. Залізняка, саме ранньосередньовічна концепція походження українців «фундаментально обґрунтована фахівцями з різних дисциплін» [5, с. 42].

Висновки. Проаналізувавши праці сучасних українських дослідників, присвячені етнологічним та етнокультурним студіям Л. Залізняка, виявлено, що вчений дотримується ранньосередньовічної концепції походження українців. Етногенетична концепція Л. Залізняка протягом тридцятирічної роботи над нею вибудовувалась у чітку схему, в якій вчений виділяє фазу власне етногенезу та чотири послідовні фази націогенези. Початкова фаза власне етногенезу українців розпочалася з появи між Карпатами на заході, Київським Подніпров'ям на сході й Прип'яттю на півночі давньоукраїнських племен антів та склавинів V–VII ст. (пеньківська та празька археологічні культури відповідно), які пізніше трансформувалися в протоукраїнські літописні племена полян, волинян, деревлян, уличів, тиверців та хорватів VIII–X ст., що мають відповідником райковецьку археологічну культуру, і саме на цьому етнічному ґрунті у X ст. постала ранньосередньовічна держава Русь з титульним етносом русинів-українців.

Таким чином, дослідниками доведено, що концепція україногенези Л. Залізняка має суттєве методологічне підґрунтя, вона побудована на глибокому розумінні закономірностей історичного процесу та допомагає збереженню самобутності українців у сучасному етнокультурному просторі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брехунець, Н. Етнологічні та етнокультурні студії Леоніда Залізняка: історіографічний дискурс. *Етнічна історія народів Європи*. Збірник наукових праць. Київ, 2019. Вип. 58. С. 100–105.
2. Брехунець, Н. С. Українські етнологи про дослідження проблеми україногенези

Леонідом Залізнякам. *Кам'яна доба України*. 2021. Вип. 21. С. 267–276.

3. Гончаров, О. Концепції етногенезу українців. *Українська етнологія*. Навчальний посібник. Київ, 2007. С. 16–26.

4. Додонов, Р. О. Міфологізація етнічної генези українців в жанрі фольк-гісторії. *III Всеукраїнські наукові читання з міжнародною участю «Свою Україну любіть!»* (29.06.2023 р., м. Київ, НДІУ). Збірник матеріалів. Київ, 2024. С. 34–36.

5. Додонов, Р. О. Етногенетичні рефлексії: сильні та слабкі сторони трипільської концепції походження українців. *Матеріали Всеукраїнського круглого столу з міжнародною участю «Українська спадщина: від Трипілья до сучасності»*. Київ, 2024. С. 41–47.

6. Залізник, Л. Л. *Нариси стародавньої історії України*. Київ, 1994. 256 с.

7. Залізник, Л. Етногенез українців. *Генеа*. 1995. № 3. С. 151–156.

8. Залізник, Л. Л. Походження українського народу. *Матеріали до української етнології*. Київ, 1995. Вип. I (4). С. 115–123.

9. Залізник, Л. Л. *Походження українського народу*. Київ, 1996. 80 с.

10. Залізник, Л. Л. Давньоруська народність: імперський міф чи історична реальність. *Пам'ять століть*. 1996. № 2. С. 2–14.

11. Залізник, Л. Україна: витоки і пращури. *Наука і суспільство*. 1996. № 3–4. С. 33–40.

12. Залізник, Л. Етногенез українців, білорусів та росіян за даними археології. *Пам'ять століть*. 1997. № 4. С. 2–13.

13. Залізник, Л. Л. *Від склавинів до української нації*. Київ, 1997. 254 с.

14. Залізник, Л. *Найдавніше минуле України*. Київ, 1997. 84 с.

15. Залізник, Л. Походження східнослов'янських народів. *Дніпро*. 1997. № 9–10. С. 71–81.

16. Залізник, Л. Л. Де, як і коли виникла давньоруська народність. *Пам'ять століть*. 1998. № 6. С. 2–15.

17. Залізник, Л. Л. Давньоруська народність. Історія проблеми. *Наукові записки НаУКМА*. 1999. Т. 9. Ч. 1. С. 203–208.

18. Залізник, Л. Л. Проблеми україногенези: чи застаріло «застаріле»? *Вісник НАНУ*. 1999. № 7. С. 53–60.

19. Залізник, Л. Л. Якщо росіяни лехити, то чи була давньоруська народність? *Наукові записки НаУКМА*. 2000. Т. 18. С. 53–60.

20. Залізник, Л. Л. Проблема етногенези українців з позиції сучасної європейської етнології. *Магістеріум*. 2001. Вип. 6. Археологічні студії. С. 49–56.

21. Залізник, Л. Л. Давньоруська народність: нова версія старого міфу. *Етнічна історія народів Європи*. 2001. Вип. 9. С. 12–21.

22. Залізник, Л. Л. М. Ю. Брайчевський і походження слов'янських народів. *Михайло Брайчевський: вчений і особистість*. Київ, 2002. С. 67–83.

23. Залізник, Л. Л. «Свиня як критерій нордичних народів та семітів». *Київська старовина*. № 3. 2002. С. 152–160.

24. Залізник, Л. Л. Чи скресла крига давньоруської народності над Київською Руссю? *Магістеріум*. 2003. Вип. 11. Археологічні студії. С. 82–94.

25. Залізник, Л. Л. *Від склавинів до української нації*. Вид. 2-ге, допов. Київ, 2004. 253 с.

26. Залізник, Л. Л. Трипілья очима науковців та політиків. *Археологія*. 2004. № 3. С. 95–103.

27. Залізник, Л. Л. Про трипільців, семітів та нардепів-трипільцзнавців. *Дзеркало тижня*. 2004. № 18–19.

28. Залізник, Л. Походження українців. В лещатах імперських міфів. *Магістеріум*. 2005. Вип. 20. Археологічні студії. С. 94–100.

29. Залізник, Л. Л. Біля витоків етнічного поділу людства. *Етнічна та етнокультурна історія України*. Київ, 2005. С. 9–68.

30. Залізник, Л. Л. Походження українців очима науковців, політиків та фантастів. *Збірник наукових праць НДІУ*. 2007. Т. XV. С. 223–241.

31. Залізник, Л. Л. *Походження українців: між наукою та ідеологією*. Київ, 2008. 104 с.

32. Залізник, Л. Україногенеза в тумані

міфології. *Новітні міфи та фальшивки про походження українців*: збірник статей. Київ, 2008. С. 33–49.

33. Залізняк, Л. Л. Древнерусская чи давньоукраїнська народність? *Магістеріум*. 2009. Вип. 36. Археологічні студії. С. 70–75.

34. Залізняк, Л. Про давньоруську народність та її прибічників в Україні. *Українознавчий альманах*. 2010. Вип. 2. С. 93–97.

35. Залізняк, Л. *Українці: витоки та історичні долі*. Київ, 2011. 424 с.

36. Залізняк, Л. *Стародавня історія України*. Київ, 2012. 542 с.

37. Залізняк, Л. Овруцька околиця шляхта та проблема початку україногенезу. *Магістеріум*. 2017. Вип. 67. Археологічні студії. С. 115–124.

38. Залізняк, Л. Л. «Град русічів імям Пересічень» у м. Дніпро та археологічні реалії. *Археологія*. 2019. С. 95–104.

39. Залізняк, Л. Л. Від пізніх неандертальців до ранніх індоевропейців. *Кам'яна доба України*. 2020. Вип. 19. 234 с.

40. Залізняк, Л. *Моя археологія. Битва за Київ*. Київ, 2023. 620 с.

41. Залізняк, Л. Київоруська версія україногенезу: аргументи «за» і «проти». *Українознавство*. 2023. № 1 (86). С. 93–107.

42. Залізняк, Л. Універсальні закономірності етногенезу народів середньої смуги Європи. *Українознавство*. 2023. № 2 (87). С. 252–275.

43. Залізняк, Л. Етапи формування українського народу як локальний прояв універсальних етногенетичних процесів Європи. *Українознавство*. 2023. № 3 (88). С. 222–235.

44. Залізняк, Л. Л. *Етногенез українського народу*: монографія. Київ, 2024. 368 с.

45. Івангородський, К. *Етнічна історія східних слов'ян в сучасній історіографії*. Черкаси, 2018. 422 с.

46. Калакура, Я. С. *Українська історіографія*: курс лекцій. Київ, 2012. 512 с.

47. Конча, С. Історія поглядів на український етногенез. *Українознавство*: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ, 2008. С. 209–227.

48. Лебедева, О. Проблема етногенезу українців в українознавчих дослідженнях кінця XIX – початку XXI ст. *Українознавство*. 2010. № 1 (34). С. 68–72.

49. Лебедева, О. Проблема утворення українського етносу в українознавчих дослідженнях кінця XIX – початку XXI ст. *Українознавчий альманах*. 2010. Вип. 2. С. 106–109.

50. Лебедева, О. В. Проблема етногенезу українського народу в працях Л. Залізняка. *Магістеріум*. 2009. Вип. 36. Археологічні студії. С. 75–79.

51. Фігурний, Ю. Внесок Леоніда Залізняка в розвиток української етнології в кінці XX – на початку XXI століття (до 60-річчя з дня народження). *Українознавство*. 2011. № 1 (38). С. 54–59.

52. Фігурний, Ю. *Особливості і закономірності зародження, формування українського етносу від найдавніших часів до середини XIV ст. на теренах України: етнічні, державотворчі і націєтворчі процеси в українознавчому вимірі*. Київ, 2010. 158 с.

53. Фігурний, Ю. С., Шакурова, О. В. Етнокультурні дослідження Л. Л. Залізняка за доби незалежності. *Кам'яна доба України*. 2021. Вип. 21. С. 249–265.

54. Фігурний, Ю., Шакурова, О. Зміна підходів до наукового дослідження генези українського народу у другій половині XX – на початку XXI століття. *Українознавство*. 2019. № 2 (71). С. 123–139.

55. Фігурний, Ю., Шакурова, О. Етнокультурні студії Леоніда Залізняка (1991–2018). *Часопис української історії*. 2019. Вип. 40. С. 69–77.

56. Фігурний, Ю., Шакурова, О. Українські етнокультурні процеси у науковому доробку Леоніда Залізняка (до 70-річчя з дня народження). *Українознавство*. 2021. № 2 (79). С. 210–222.

57. Фігурний, Ю. С. Етнологічні дослідження Леоніда Залізняка в Інституті українознавства КНУ у 1993–2004 роках. *Кам'яна доба України*. 2010. Вип. 13. С. 315–322.

58. Шакурова, О. Висвітлення історіографії етногенезу українців у працях

сучасних українських науковців. *Spheres of culture* / ed. by Ihor Nabytobych. 2015. Vol. 12. P. 214–221.

59. Шакурова, О. Питання генези, розвитку та становлення ранньосередньовічної, пізньосередньовічної та трипільсько-арійської концепцій походження українського народу в дослідженнях Н. Юсової, Л. Залізняка та П. Толочка. *Українознавство*. 2010. № 2 (35). С. 199–204.

60. Шакурова, О. В. *Основні концепції етногенезу українського народу: вітчизняна історіографія (кінець XIX – початок XXI ст.)*. Київ, 2017. 272 с.

61. Шакурова, О. В. *Походження українського народу в історіографічному дискурсі кінця XIX – початку XXI ст.: автореферат дисертації кандидата історичних наук*. Переяслав-Хмельницький, 2016. 18 с.

REFERENCES

1. Brekhunets, N. (2019). Ethnological and Ethnocultural Studies of Leonid Zalizniak: Historiographical Discourse. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy* (Ethnic History of the Peoples of Europe). Collection of Scientific Papers. Issue 58, pp. 100 – 105. [in Ukr.]
2. Brekhunets, N. (2021). Ukrainian Ethnologists on the Study of the Problem of Ukrainianogenesis by Leonid Zalizniak. *Kamiana doba Ukrainy* (The Stone Age of Ukraine: Collection of Scientific Articles), Issue 21. Kyiv, pp. 267 – 276. [in Ukr.]
3. Honcharov, O. (2007). Concepts of the Ethnogenesis of Ukrainians. *Ukrainian Ethnology*. A Textbook. Kyiv, pp. 16–26. [in Ukr.]
4. Dodonov, R. (2024). Mythologizing the Ethnic Genesis of Ukrainians in the Genre of Folk History. *III All-Ukrainian Scientific Readings with International Participation “Love Your Ukraine!”* (06/29/2023, Kyiv, RIUS). Collection of Materials. Kyiv, pp. 34–36. [in Ukr.]
5. Dodonov, R. (2024a). Ethnogenetic Reflections: Strengths and Weaknesses of the Trypillian Concept of the Origin of Ukrainians. *Materials of the All-Ukrainian Round Table with International Participation “Ukrainian Heritage: From Trypillian to the Present” to the 130th Anniversary of the Discovery of Trypillian Culture by Vikentii Khvoika*. Kyiv, pp. 41–47. [in Ukr.]
6. Zalizniak, L. (1994). *Essays on the Ancient History of Ukraine*. Kyiv, 256 p. [in Ukr.]
7. Zalizniak, L. (1995). Ethnogenesis of Ukrainians. *Geneza* (Genesis), No. 3. pp. 151–156. [in Ukr.]
8. Zalizniak, L. (1995). The Origin of the Ukrainian People. *Materials for Ukrainian Ethnology*. Vol. I (4). Kyiv, pp. 115–123. [in Ukr.]
9. Zalizniak, L. (1996). *The Origin of the Ukrainian People*. Kyiv, 80 p. [in Ukr.]
10. Zalizniak, L. (1996). Ancient Russian Nationality: Imperial Myth or Historical Reality. *Pamiat stolit* (Memory of Centuries), No. 2, pp. 2–14. [in Ukr.]
11. Zalizniak, L. (1996a). Ukraine: Origins and Ancestors. *Nauka i suspilstvo*. (Science and Society), No. 3–4, pp. 33–40. [in Ukr.]
12. Zalizniak, L. (1997). Ethnogenesis of Ukrainians, Belarusians and Russians according to Archaeological Data. *Pamiat stolit* (Memory of Centuries), No. 4, pp. 2–13. [in Ukr.]
13. Zalizniak, L. (1997a). *From the Slavins to the Ukrainian Nation*. Kyiv, 254 p. [in Ukr.]
14. Zalizniak, L. (1997b). *The Most Ancient Past of Ukraine*. Kyiv, 84 p. [in Ukr.]
15. Zalizniak, L. (1997c). The Origin of the East Slavic Peoples. *Dnipro*. No. 9–10, pp. 71–81. [in Ukr.]
16. Zalizniak, L. (1998). Where, how and when did the Ancient Russian Nationality Arise. *Pamiat stolit* (Memory of Centuries), No. 6, pp. 2–15. [in Ukr.]
17. Zalizniak, L. (1999). Ancient Russian Nationality. History of the Problem. *Naukovi zapysky NaUKMA* (Scientific Notes of the National Academy of Sciences of Ukraine), Vol. 9, Part 1, pp. 203–208. [in Ukr.]
18. Zalizniak, L. (1999a). Problems of Ukrainianogenesis: Has the “Obsolete” Become Obsolete? *Visnyk NANU* (Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine), No. 7, pp. 53–60. [in Ukr.]
19. Zalizniak, L. (2000). If the Russians are Lekhites, then was there an Ancient Russian

Nationality? *Naukovi zapysky NaUKMA*. (Scientific Notes of the National Academy of Sciences of Ukraine), Vol. 18, pp. 53–60. [in Ukr.]

20. Zalizniak, L. (2001). The Problem of the Ethnogenesis of Ukrainians from the Position of Modern European Ethnology. *Magisterium*. Archaeological Studies. pp. 49–56. [in Ukr.]

21. Zalizniak, L. (2001a). Ancient Russian Nationality: a New Version of the Old Myth. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy* (Ethnic History of the Peoples of Europe), Issue 9, pp. 12–21. [in Ukr.]

22. Zalizniak, L. (2001b). M. Yu. Braichevskyi and the Origin of the Slavic Peoples. *Mykhailo Braichevskyi. Scientist and Personality*. Kyiv, pp. 67–83. [in Ukr.]

23. Zalizniak, L. (2002). "A Pig as a Criterion of Nordic Peoples and Semites." *Kyivska starovyna* (Kyiv Antiquity), No. 3, pp. 152–160. [in Ukr.]

24. Zalizniak, L. (2003). Has the Ice of the Ancient Russian People over Kyivan Rus broken? *Magisterium*. Archaeological Studies. Issue 11, pp. 82–94. [in Ukr.]

25. Zalizniak, L. (2004). *From the Sklavins to the Ukrainian Nation*. 2nd ed., add. Kyiv, 253 p. [in Ukr.]

26. Zalizniak, L. (2004a). Trypillia through the Eyes of Scientists and Politicians. *Arkheolohiia* (Archaeology), No. 3, pp. 95–103. [in Ukr.]

27. Zalizniak, L. (2004b). About Trypillia, Semites and People's Deputies-Trypillia Scholars. *Dzerkalo Tyzhnia* (Mirror of the Week), No. 18–19. [in Ukr.]

28. Zalizniak, L. (2005). The Origin of Ukrainians. In the Vise of Imperial Myths. *Magisterium*. Archaeological Studies. Issue 20, pp. 94–100. [in Ukr.]

29. Zalizniak, L. (2005a). At the Origins of the Ethnic Division of Humanity. *Etnichna ta etnokulturna istoriia liudstva*. Kyiv, pp. 9–68. [in Ukr.]

30. Zalizniak, L. (2007). The Origin of Ukrainians through the Eyes of Scientists, Politicians and Science Fiction Writers. *Zbirnyk naukovykh prats NDIU* (Collection of Scientific

Works of RIUS), Vol. XV, pp. 223–241. [in Ukr.]

31. Zalizniak, L. (2008). *The Origin of Ukrainians: between Science and Ideology*. Kyiv, 104 p. [in Ukr.]

32. Zalizniak, L. (2008a). Ukrainogenesis in the Fog of Mythology. *Novitni myfy ta falshyvky pro pokhodzhennia ukraintsev*: Zbirnyk statei. (The Latest Myths and Forgeries about the Origin of Ukrainians: Collection of Articles). Kyiv, pp. 33–49. [in Ukr.]

33. Zalizniak, L. (2009). Old Russian or Ancient Ukrainian Nationality? *Magisterium*. Archaeological Studies. Kyiv, Vol. 36, pp. 70–75. [in Ukr.]

34. Zalizniak, L. (2010). On the Ancient Russian Nationality and its Supporters in Ukraine. *Ukrainoznavchyi almanakh* (Ukrainian Studies Almanac), Issue 2. Kyiv, pp. 93–97. [in Ukr.]

35. Zalizniak, L. (2011). *Ukrainians: Origins and Historical Fates*. Kyiv, 424 p. [in Ukr.]

36. Zalizniak, L. (2012). *Ancient History of Ukraine*. Kyiv, 542 p. [in Ukr.]

37. Zalizniak, L. (2017). Ovrutsk Surrounding Nobility and the Problem of the Beginning of Ukrainogenesis. *Magisterium*. Archaeological Studies. Issue 67, pp. 115–124. [in Ukr.]

38. Zalizniak, L. (2019). "Grad Rusichs named Peresichen" in the City of Dnipro and Archaeological Realities. *Arkheolohiia* (Archaeology), pp. 95–104. [in Ukr.]

39. Zalizniak, L. (2020). From late Neanderthals to Early Indo-Europeans. *Kamiana doba Ukrainy*. (Stone Age of Ukraine), Issue 19. Kyiv, 234 p. [in Ukr.]

40. Zalizniak, L. (2023). *My Archaeology. Battle for Kyiv*. Kyiv, 620 p. [in Ukr.]

41. Zalizniak, L. (2023a). Kievian Rus Version of Ukrainogenesis. Arguments "For" and "Against". *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 1 (86), pp. 93–107. [in Ukr.]

42. Zalizniak, L. (2023b). Universal Patterns of Ethnogenesis of the Peoples of Central Europe. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 2 (87), pp. 252–275. [in Ukr.]

43. Zalizniak, L. (2023c). Stages of the Formation of the Ukrainian People as a Local

Manifestation of Universal Ethnogenetic Processes in Europe. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 3 (88), pp. 222-235. [in Ukr.]

44. Zalizniak, L. (2024). *Ethnogenesis of the Ukrainian People: A Monograph*. Kyiv, 368 p. [in Ukr.]

45. Ivanhorodskiy, K. (2018). *Ethnic History of the Eastern Slavs in Modern Historiography*. Cherkasy, 422 p. [in Ukr.]

46. Kalakura, Ya. (2012). *Ukrainian Historiography: a Course of Lectures*. Kyiv, 512 p. [in Ukr.]

47. Koncha, S. (2008). History of Views on Ukrainian Ethnogenesis. *Ukrainian Studies: a Textbook for Students of Higher Educational Institutions*. Kyiv, pp. 209–227. [in Ukr.]

48. Liebidieva, O. (2010). The Problem of Ethnogenesis of Ukrainians in Ukrainian Studies of the Late 19th – Early 21st Centuries. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian studies), No. 1 (34). pp. 68–72. [in Ukr.]

49. Liebidieva, O. (2010a). The Problem of the Formation of the Ukrainian Ethnos in Ukrainian Studies of the Late 19th – Early 21st Centuries. *Ukrainoznavchyi almanakh* (Ukrainian Studies Almanac), Kyiv. Issue 2, pp. 106–109. [in Ukr.]

50. Liebidieva, O. (2009). The Problem of the Ethnogenesis of the Ukrainian People in the Works of L. Zalizniak. *Magisterium*. Archaeological Studies. Issue 36, pp. 75 – 79. [in Ukr.]

51. Fihurnyi, Yu. (2011). Leonid Zalizniak's Contribution to the Development of Ukrainian Ethnology in the Late 20th – Early 21st Centuries (to the 60th Anniversary of his Birth). *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 1 (38), pp. 54–59. [in Ukr.]

52. Fihurnyi, Yu. (2010). *Peculiarities and Patterns of the Origin and Formation of the Ukrainian Ethnos from Ancient Times to the Middle of the 14th Century. on the Territory of Ukraine: Ethnic, State-Forming and Nation-Forming Processes in the Ukrainian Dimension*. Kyiv, 158 p. [in Ukr.]

53. Fihurnyi, Yu., Shakurova, O. (2021). Ethnocultural Studies of L. L. Zalizniak during

the Independence Period. *Stone Age of Ukraine: Collection of Scientific Articles*. Issue 21. Kyiv, pp. 249–265. [in Ukr.]

54. Fihurnyi Yu., Shakurova, O. (2019). Changing Approaches to Scientific Research of the Genesis of the Ukrainian People in the Second Half of the 20th – Early 21st Centuries. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 2 (71), pp. 123–139. [in Ukr.]

55. Fihurnyi, Yu., Shakurova O. (2019a). Ethnocultural Studies of Leonid Zalizniak (1991–2018). *Chasopys ukrainskoi istorii* (Journal of Ukrainian History), Issue 40, pp. 69–77. [in Ukr.]

56. Fihurnyi, Yu., Shakurova, O. (2021). Ukrainian Ethnocultural Processes in the Scientific Work of Leonid Zalizniak (to the 70th Anniversary of his Birth). *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 2 (79), pp. 210 –222. [in Ukr.]

57. Fihurnyi, Yu. (2010). Ethnological studies of Leonid Zalizniak at the Institute of Ukrainian Studies of the Kyiv National University in 1993–2004. *Stone Age of Ukraine: Collection of Scientific Articles*. Issue 13. Kyiv, pp. 315–322. [in Ukr.]

58. Shakurova, O. (2015). Coverage of the Historiography of the Ethnogenesis of Ukrainians in the Works of Modern Ukrainian Scientists. *Spheres of Culture*. Vol. 12, pp. 214–221. [in Ukr.]

59. Shakurova, O. (2010). Issues of Genesis, Development and Formation of Early Medieval, Late Medieval and Trypillian-Aryan Concepts of the Origin of the Ukrainian People in the Studies of N. Yusova, L. Zalizniak and P. Tolochko. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 2 (35). pp. 199–204. [in Ukr.]

60. Shakurova, O. (2017). *Basic Concepts of the Ethnogenesis of the Ukrainian People: Domestic Historiography (Late 19th – Early 21st Centuries)*. Kyiv, 272 p. [in Ukr.]

61. Shakurova, O. (2016). *The Origin of the Ukrainian People in the Historiographical Discourse of the Late 19th – Early 21st Centuries: Abstract of the Dissertation of the Candidate of Historical Sciences*. Pereyaslav-Khmelnitskyi, 18 p. [in Ukr.]

Summary

LEONID ZALIZNIAK'S CONCEPT OF ETHNOGENESIS OF
UKRAINIANS: HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM

Maksym OVCHARUK

orcid.org/0009-0007-2464-1100

postgraduate student of RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv

email: makasp032@gmail.com

Relevance of the research. The Russian-Ukrainian war became a huge challenge for the Ukrainian state and all its citizens. At the beginning of the 21st century, Ukraine once again faced difficult challenges, namely the loss of part of its territories, human and intellectual resources, and threat to its sovereignty. To survive and continue the struggle and stand in the ideological war that is actively being waged by our enemy, Ukraine needs to use the scientific potential of leading Ukrainian scientists – archaeologists, ethnologists, historians, linguists – and prove the antiquity and originality of Ukrainians, show the distinctiveness of their ethnogenesis from the ethnogenesis of Russians and Belarusians. This is facilitated by the study of ethnogenetic concepts of Ukrainians, namely the ethnogenetic concept of the famous Ukrainian archaeologist, historian and ethnologist Leonid Zalizniak. A review of works devoted to the analysis of L. Zalizniak's ethnogenetic concept will help the general public, teachers, and lecturers of secondary education and universities to better understand the complex issues of Ukrainian history, as well as use the acquired knowledge in the educational process, primarily in secondary schools, as well as in higher education.

The purpose of the article is to analyse the scientific achievements of Ukrainian scientists who studied the formation and development of L. Zalizniak's concept of the ethnogenesis of Ukrainians.

Conclusions. Thus, having analysed the works of modern Ukrainian researchers devoted to ethnological and ethnocultural studies of L. Zalizniak, it was found that L. Zalizniak adheres to the early mediaeval concept of the origin of Ukrainians. The ethnogenetic concept of L. Zalizniak, over the course of thirty years of work on it, was built into a clear scheme in which the scientist distinguishes the phase of ethnogenesis itself and 4 consecutive phases of nationogenesis. The initial phase of the actual ethnogenesis of Ukrainians began with the appearance between the Carpathians in the west, the Kiev Dnieper region in the east, and the Pripiat in the north of the ancient Ukrainian tribes of the Antes and Slavins of the 5th-7th centuries (the Penkiv and Prague archaeological cultures from below), which later transformed into the proto-Ukrainian chronicle tribes of the Polians, Volyns, Derevlians, Ulichs, Tiverts, and Croats of the 8th-10th centuries, corresponding to the Rajkovets archaeological culture, and it was on this ethnic basis that the early medieval state of Rus arose in the 10th century with the titular ethnic group of Ruthenians-Ukrainians. Thus, the researchers have proven that L. Zalizniak's concept of Ukrainogenesis has a solid methodological foundation, it is built on a deep understanding of the laws of the historical process and helps preserve the identity of Ukrainians in the modern ethnocultural space.

Keywords: Ukraine, Ukrainians, Leonid Zalizniak, ethnogenesis of the Ukrainian people, historiography, ethnology.